INTERNATIONAL CONFERENCE ON RESEARCHES IN ENGINEERING, SCIENCE, MANAGEMENT AND HUMANITIES (ICRESMH – 2025)

Delhi, India on 27th April, 2025

CERTIFICATE NO : ICRESMH /2025/C0425411

भारतीयनदीनां इतिहासान्वेषणे रामायणस्य भूमिका

Sukanta Kanrar

Research Scholar, Department of Sanskrit, Mansarovar Global University, Sehore, M.P., India.

सारः

मानवजीवने नदीनां महत्त्वमपारम् अस्ति। प्राचीनकालात् एव इदानीं पर्यन्तं नदीनामुपरि निर्भरं कृत्वा मानवसभ्यतायाः नगरीकरणं विकसितमस्ति। मनुष्याणां सर्वाप्रेक्षा प्राचीनतमा जीविकासीत् कृषि-पशुपालनञ्च। कृषिपशुपालनयोः नद्याः भूमिका अत्यावश्यकी अस्ति। अस्माकं भारतवर्षः नदीमातृकदेशः अस्ति। भारतीयजनानां जनजीवने नद्याः अपारं महत्त्वमस्ति। सप्तेषु कान्डेषु विरचिते वाल्मीकिरामायणे बहवाः नद्याः परिचयं वयं प्राप्ताः। श्रीमद्वाल्मीकीयरामायणे अनेकासां नदीनामुल्लिखितमस्ति। तद्यथा – सरयू, गङ्गा, नर्मदा, शोणः शोणभद्रा वा, तमसा, गोमती, यमुना, गोदावरी, मन्दाकिनी, कालिन्दी, गङ्गा-यमुनयोः सङ्गमस्थलम्, गङ्गा-सरत्याः सङ्गमस्थलम्, भागीरथी, कौशिकी, स्यन्दिका, वेदश्रुतिः, वरदा, महाभागा, कावेरी, शैलोदा चेति। रामायणे वर्णिता एतासां नदीनां उल्लेखविषये वयं सहजतया अनुमानं कर्तुं शक्नुमः यत् तस्मिन् काले जनानां जीवनयापनं एतेषु नद्येषु आश्रितमासीत्। यस्मात् कारणात् मनुष्याः नदीः देवतारूपेण पूजयन्ति स्म। रामायणे वर्णित-एतासां नदीनां अनुशीलनं कृत्वा वयं एताभिः नदीभिः विषये तस्याः अवस्थानं विषये सुस्पष्टं धारणां लब्धुं शक्नुमः। अनेन अनुशीलनेन वयं जानीमः यत् तस्मिनसमये काः काः नद्यः वर्तमानासन् इति। ततः काश्चन नद्यः अद्यः खरस्रोताः काश्चन विलुप्ताः अभवन्। अतः भारतीयनदीनां इतिहासविषये अवगन्तुं वाल्मीकीरामायणस्य विशेषा भूमिका अस्ति। न केवलं नद्यः अबस्थानानि संख्याः वा, अपितु वाल्मीकीरामायणे वर्णितानां नदीनां बैशिष्टाणि, तेषां स्रोताः इत्यादयः विषये विशेषज्ञानं साधारन-जनान् सुचयिष्यन्ति।

Keywords: *मानवसभ्यतायाः, नदीमातृकदेशः, वाल्मीकिरामायणे, कृषिपशुपालनयोः, नदीनामितिहासः, सङ्गमस्थलम्।*